

RELIGIJA U PRIMARNOM PRAVU U EVROPSKOJ UNIJI (II)

Proces nastanka pravnih formulacija u ugovorima Evropske unije u pitanju religije i vjerskih sloboda

Muhamed BAŠČELIĆ

UDK 342.731:061.1EU 2:321.7

SAŽETAK: Primarno pravo EU u procesu nastanka integriše sve pozitivne elemente humanističkih i religijskih aspekata u društvu temeljeći svoj postupak na Ugovorima o pristupanju u EU i vrijednosnim sistemima koje je definisalo. U unutrašnjem pitanju moralno-pravnih normi i vjerskog identiteta, EU je Lisabonskim ugovorom zvanično definisala pitanje horizontalnih i vertikalnih vrijednosnih konflikata u pitanju religije i vjerskih sloboda. Ovi vrijednosni konflikti u svojoj suštini podrazumijevaju veliki stepen integracije oko zajedničkih vrijednosti temeljeći to na toponimima Jerusalema, Atine i Rima. Lisabonskim ugovorom je EU riješila brojna pitanja Primarnog prava EU na kojima temelji svoju opstojnost kao “supranacionalna organizacija” ali pitanje svog duhovnog i vjerskog identiteta formalno pravno još nije do kraja i potpuno definisala. U raznolikosti društvenog ambijenta i vjerskih identiteta na prostorima Evrope eventualnim imenovanjem jednog duhovnog subjekta, kao nosioca duhovnog identiteta u EU, bilo bi u suprotnosti sa sadašnjim proklamovanim primarnim pravnim principima i humanističkim opredjeljenjima. Međutim, ukoliko bi ta pravna definicija u označavanju historijskog i duhovnog identiteta obuhvatila sve duhovne aspekte evropskog društva pojedinačno, onda bi Primarno pravo u EU dobilo novu vrijednost.

Ključne riječi: Primarno pravo, religija, vjerske slobode, EU, Lisabonski ugovor

Uvod

Pojava pisanih studija o ulozi religije, vjerskih sloboda i religijskog prava u kontekstu pravnih formulacija i definicija evropskog Primarnog prava Evropske unije (EU) u njemačkom govornom području (Weninger, 2007; Bloss, 2008; Böllmann, 2010; Losansky, 2010; Werkner/ Liedhegener,

2013) predstavila je društveni i pravni diskurs u Evropskoj uniji kao veoma impulsivan politički, religijski, sociološki i pravni diskurs. Ove studije

¹ Politička i informativna fluidnost kao izraz medijske ili društvene stvarnosti u “forsiranju” ekskluzivnih tema te konsekvencnost istih kao uzročno-

pokazuju da su društveni procesi u integrativnim projektima u Evropi postali izuzetno fluidni i konsekvencni¹ pa su potrebu o evropskoj

posljedični pravni i društveni faktor imaju važnu ulogu u društvenom i pravnom diskursu o religiji u evropskom društvu.

fizionomiji ambivalentnosti² prema vlastitim i drugačijim pravnim, kulturnim i vjerskim konceptima doveli do značajnih kompromisa u procesu nastanka Primarnog prava EU.

Pravo Evropske unije u svojoj osнови se dijeli na:

- a) *Primarno pravo EU*, čine ugovori između zemalja-članica o pridruživanju u EU,
- b) *Sekundarno pravo EU*, čine pravni dokumenti proizašli iz rada organa EU a koji proizvode pravnu posljedicu u organima EU i zemljama-članicama EU i
- c) *Nacionalno pravo*, čine autonomni pravni sistemi zemalja-članica EU.

U ovoj kratkoj studiji kao tematskom nastavku teksta: "Primarno pravo u Evropskoj uniji i uloga vjerskih zajednica" iz Novog Muallima br. 56., Časopis za odgoj i obrazovanje, Sarajevo 2014, str. 63-68, trebalo bi da detaljnije i retrospektivno analiziramo historijsku, političku, društvenu, religijsku i pravnu kauzalnost o položaju religija i vjerskih zajednica te vjerskih sloboda u dokumentima koji čine Primarno pravo EU. U spomenutom tekstu je u osnovnim crtama predstavljen historijski proces nastanka Evropske unije a time u fokus istraživanja stavljen i Član 17. § 1-3 Lisabonskog ugovora iz dijela Ugovora o radnim propisima u Evropskoj uniji koji reguliše pravni položaj religijskih zajednica u Evropskoj uniji.

1. Nastanak Primarnog prava EU

Paralelni društveni procesi demokratizacije evropskog društva i društveni diskurs o religiji te proširenje

EU na jednoj strani i pravna utemeljenost položaja vjerskih zajednica u Evropi na drugoj strani se mogu i odvojeno posmatrati. Mogu se oblikovati i kao zaseban istraživački poduhvat unutar evropskog društva ili nacionalnih pravnih sistema, ali u ovom tekstu će oni biti predstavljeni u cjelini kao nadopunjujući i međusobno potpomagajući društveni faktori u procesu evropskog ujedinjenja i nastanka Primarnog prava EU. Ti procesi su dio istog društvenog i kulturnog konteksta³ (Joas, 2005: 11) u Evropi i sasvim je logično da je međusobno prožimanje različitih tematskih cjelina i pravnih regulativa u međusobnoj korelaciji. Shodno tome, posmatrajući cjelokupan historijski tok nastanka Evropske unije, taj novi društveni diskurs o religijskim i vjerskim slobodama u Primarnom pravu EU je nova pravna, kulturološka, politička i religijska stvarnost ali i nova vrijednost u projektu Evropske unije. Kao što smo već kazali, Primarno pravo EU čine zajednički ugovori članica-zemalja o pristupanju u EU. Svaki dokument u Primarnom pravu EU, ugovoru, bez obzira bio on prije toga poznat ili ne, postajući sastavni dio Primarnog prava EU, sve do njegove izmjene, ima značajnu društvenu i pravnu ulogu u cjelokupnom pravnom sistemu evropskog društva.

Na osnovu naprijed spomenutih i opisanih procesa u nastanku primarnih dokumenata EU (Baščelić, 2014) važno je naglasiti da su pravne konstrukcije, formulacije i promjene u evropskom Primarnom pravu EU zahvaćene intenzivnim interakcijskim uticajem političkih, socijalnih, ekonomskih i religijskih dodira u nacionalnim i internacionalnim

odnosima (Bloss, 2008: 229). U pravnom smislu to bi značilo teritorijalno-kulturološku podređenost pravnoj normi koja prihvata sve pozitivne elemente unapređenja vlastitih društvenih odnosa i teži ka pravnoj unitarnosti. Pojedini autori koji se bave ovim pitanjem, kao npr. Möllers, u svojoj studiji s kraja 20. stoljeća, ovu pravnu unitarnost označavaju i kao "pravnu harmonizaciju" (Möllers, 1999: 14). U tom kontekstu Primarno pravo EU se koristi svim pravnim, historijskim, kulturnim i religijskim integrativnim modelima iz nacionalnog prava koji će spomenutu unitarnost, ili harmonizaciju, u procesu evropskog ujedinjenja, učiniti prihvatljivom (Lisabonski ugovor, 2008: 32). To znači da Primarno pravo EU u svom procesu nastanka vodi računa da prilikom prihvatanja nacionalnih pravnih sistema, kao pravnih modela te sastavnih i "podređenih" (Oppermann, 1999: 181) pravnih sistema Primarnom pravu EU, ti sistemi ne sadržavaju elemente dijastaze tj. suprotnosti i dezintegracije pravnog sistema već elemente pravne kompatibilnosti s Primarnim pravom EU.⁴ Tu fleksibilnost "promjenjive pravne norme" je moguće prilagođavati svim zamišljenim i željenim modelima i ciljevima, kao što EU i čini, jer je evropsko Primarno pravo EU još uvijek u procesu nastajanja (Bloss, 2008: 230). To znači da se u principima Primarnog prava EU mogući pravni koncepti prilagođavaju političkoj ili nekoj drugoj potrebi EU, o čemu govori i historijski nastanak Primarnog prava EU, i ne ograničavaju se nepromjenljivim pravnim normama koje su u suprotnosti s integrativnim i vrijednosnim procesima Evropske unije.

² Fizionomija ambivalentnosti ne podrazumijeva ovdje samo političko-religijski fenomen razgraničenosti i dodira između kršćanstva i islama, kako se već predstavlja ta konkurentnost, već predstavlja i kulturološko-filozofski pogled na globalizacijski proces društvenih integracija. To znači da je "ambivalentnost" negativnih elemenata

u političkim odnosima između Zapada i Istoka, u ovom kontekstu, uslovljena novim političkim, društvenim, ekonomskim i religijskim kompromisima.

³ Ovaj pojam je u funkciji označavanja općeprihvaćenog razumijevanja pojma "kultura" u evropskom kontekstu u čiji se sastav, prema Josefu Rotu (Joseph Roth) i njegovom djelu "Die Flucht

ohne Ende" (Izgnanstvo bez kraja), između ostalih, ubrajaju: religija, ćudoređe, umjetnost i ideja Evrope.

⁴ U ovom kontekstu je bitno naglasiti da se nacionalni pravni sistemi u toku pregovora za ućlanjenje u EU mijenjaju i prilagođavaju zadatim i usaglašenim pravnim normama.

1.1. Lisabonski ugovor

Za razliku od Amsterdamskog ugovora (1998), Lisabonski ugovor⁵ kao osnovni, glavni i trenutno važeći dokument Primarnog prava EU, podijeljen je u tri zasebne ali međusobno povezane cjeline i to:

- a) Integralni dio ugovora sa preambulom,
- b) Ugovor o radnim propisima u Evropskoj uniji i
- c) Povelja o temeljnim pravima Evropske unije.

Lisabonski ugovor kroz "političku i pravnu" regulativu od 2009. g. definiše položaj vjerskih zajednica i vjerskih sloboda u Primarnom pravu EU. Član 17. § 1-3 glasi: "*§ 1. Evropska unija uvažava status crkvama i vjerskim udruženjima ili zajednicama koje uživaju pravni status u državama članicama i ne uslovljava ga. § 2. Evropska unija uvažava i status neutralnih svjetonazorskih zajednica u istom smislu. § 3. Unija se zalaže za jedan otvoreni, transparentni i redovni dijalog sa crkvama i zajednicama priznajući njihov identitet i poseban društveni doprinos*" (Lisabonski ugovor, 2008: 72).⁶ Ovaj Član Lisabonskog ugovora je smješten u dio Ugovora o radnim propisima u EU i priznao je religijskim zajednicama njihov pravni status te doprinos cjelokupnom društvenom razvoju kao "društvenih sagovornika", dok se Član 19. § 1-2. koji ima isti

formalni status brine između ostalog i o zabrani religijske diskriminacije u zemljama članicama EU (Lisabonski ugovor, 2008: 72).

U ovom uvodnom dijelu je neizostavno spomenuti i poznate pravne formulacije koje su ušle u Lisabonski ugovor. Riječ je o Povelji o temeljnim pravima EU (1999/00) koja sa Lisabonskim ugovorom (2009) dobija jednu novu vrijednosnu dimenziju unutar Primarnog prava u EU ali i reflektira "političku volju" o identitetskim vrijednostima EU (Losansky, 2010). Evropska unija članom 6. § 1-3 integralnog teksta Ugovora prihvata ovu Povelju kao njen sastavni dio i daje joj istu pravnu vrijednost kao i integralnom dijelu ugovora. Član 6. § 1. u prvom svom dijelu naglašava: "*Unija priznaje prava, slobode i temeljne osnove koje su u Povelji o temeljnim pravima Evropske unije usaglašeni u Strazburu u datom sadržaju 12. decembra 2000. g.; Povelja o temeljnim pravima i Ugovori imaju jednaku pravnu vrijednost. ...*" (Lisabonski ugovor, 2008: 36).⁷ A u Povelji je posebno važan Član 10. § 1. koji glasi: "*Svaka osoba ima pravo na Mišljenje-, Savjest- i Slobodu vjere; ovo pravo obuhvata slobodu da se vlastita vjera ili svjetonazor promijeni, i slobodu da se vlastita vjera ili svjetonazor pojedinačno ili zajedno ispolji sa drugima, javno ili privatno, kroz vjerski obred, nastavu ili kroz*

praktikovanje običaja i ceremonija" (Lisabonski ugovor, 2008: 208).⁸

Član 155. § 1-2. Ugovora o radnim propisima u EU dodatno potvrđuje obavezu i odlučnost za ozbiljniju saradnju EU sa društvenim partnerima. Shodno tome, EU otvara mogućnost za intenzivniju saradnju sa svim društvenim akterima civilnog društva, uključujući i religijske zajednice, što posebno dolazi do izražaja u Sekundarnom pravu EU. Član 155. § 1. Ugovora o radnim propisima u EU glasi: "*Dijalog socijalnih partnera na nivou Evropske unije može, u slučaju da to sagovornici žele, voditi ka izradi ugovornih odnosa uključujući i zaključke dogovora*" (Lisabonski ugovor, 2008: 128).⁹

1.1.1. Preambula

Lisabonskog ugovora

Preambula Lisabonskog ugovora u prilično kratkoj formi sadrži opće odrednice Ugovora. Uz potpis najrepresentativnijih državnika članica-zemalja, ova preambula biva sa svakim novim njenim članom dopunjena i potpisana. Iz nje se jasno razaznaju brojni ciljevi u projektu Evropske unije od integrativnih, ekonomskih, solidarnih, demokratskih i brojnih drugih pa do zajedničke sigurnosne i vanjske politike. Za ovu našu temu je posebno interesantna definicija zajedničkog historijskog, kulturnog, religijskog i humanističkog nasljeđa

⁵ Evropska unija još nije država sa klasičnim ustavom već Savez država koje se obavezuju na zajednički rad na osnovu ugovora. Zato je za sada upotreba izraza Ugovor najprikladnija, iako neki zapadni autori već koriste riječ Ustav a na osnovu pripremljenog ali neratificiranog Ugovora iz 2004. g. koji je bio naslovljen kao Ustav EU.

⁶ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: Art. 17 Abs. 1: "Die Union achtet den Status, den Kirchen und religiöse Vereinigungen oder Gemeinschaften in den Mitgliedstaaten nach deren Rechtsvorschriften genießen, und beeinträchtigt ihn nicht. Abs. 2, Die Union achtet in gleicher Weise den Status, den weltanschauliche Gemeinschaften nach den einzelstaatlichen Rechtsvorschriften genießen.

(3) Die Union pflegt mit diesen Kirchen und Gemeinschaften in Anerkennung ihrer Identität und ihres besonderen Beitrags einen offenen, transparenten und regelmäßigen Dialog" (Lisabonski ugovor 2008: 72).

⁷ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: Art. 6 Abs. 1: "Die Union erkennt die Rechte, Freiheiten und Grundsätze an, die in der Charta der Grundrechte der Europäischen Union vom 7. Dezember 2000 in der am 12. Dezember 2007 in Straßburg angepassten Fassung niedergelegt sind; die Charta der Grundrechte und die Verträge sind rechtlich gleichrangig..." (Lisabonski ugovor 2008: 36).

⁸ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: Artikel 10, Gedan-

ken-, Gewissens- und Religionsfreiheit, (1) "Jede Person hat das Recht auf Gedanken-, Gewissens- und Religionsfreiheit. Dieses Recht umfasst die Freiheit, die Religion oder Weltanschauung zu wechseln, und die Freiheit, seine Religion oder Weltanschauung einzeln oder gemeinsam mit anderen öffentlich oder privat durch Gottesdienst, Unterricht, Bräuche und Riten zu bekennen" (Lisabonski ugovor 2008: 208).

⁹ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: Artikel 155 (ex-Artikel 139 EGV) (1) "Der Dialog zwischen den Sozialpartnern auf Unionsebene kann, falls sie es wünschen, zur Herstellung vertraglicher Beziehungen einschließlich des Abschlusses von Vereinbarungen führen" (Lisabonski ugovor 2008: 128).

Evrope. Međutim, ovo formulisanje ima opći karakter i glasi:

“ODLUČNA da u osnivanju Evropske zajednice pokrenuti proces evropske integracije podigne na jedan novi stepen. CRPEĆI (legitimitet, op.a.) iz kulturnih, religijskih i humanističkih nasljeđa Evrope, iz kojih su se razvila nepovrediva i neprikosnovena prava ljudi kao što su: sloboda, demokratija, jednakost i osobine pravne državnosti kao univerzalnih vrijednosti” (Lisabonski ugovor, 2008: 32).¹⁰ Ova opća odrednica je itekako važna jer se njom nastoje spomenuti svi elementi projekta EU koji su sastavni dio evropskog društva dajući time do znanja da sam projekat biva obogaćen i religijskim identitetskim elementima.¹¹ To znači da je u procesu ujedinjenja Evrope, prema Donigu, došlo do “predstavljanja identiteta Evrope kao, prije svega, ko-evolucionarne političke integracije i duhovno historijskog razvoja, a sa time i jednog posebnog evropskog diskursa koji se oslanja na zajedničku vrijednosnu osnovu” (Donig, 2005; 16).

2. Elementi religijskog prava u Primarnom pravu EU

Kao što je u tekstu “Primarno pravo u Evropskoj uniji i uloga vjerskih zajednica” iz Novog Muallim br. 56. Časopis za odgoj i obrazovanje, Sarajevo 2014, str. 63–68, spomenuta činjenica o pravnim modelima (pravima) iz kojih nastaje evropsko Primarno pravo EU, između ostalih ono nastaje i iz liberaliziranog kulturnog¹²

i religijskog prava. Rasprostranjeno je mišljenje da je Evropa većinski kršćanski kontinent. Međutim, naglašavanje ovih kulturoloških i religijskih obilježja u Lisabonskom ugovoru je izostalo. Ali, to ne znači da Primarno pravo EU ne sadrži “ideološke i metodološke” elemente kulturnog i religijskog prava u Evropi uključujući judaizam, kršćanstvo i islam.

U samom tekstu Lisabonskog ugovora riječi CRKVA i VJERSKE ZAJEDNICE se u smislu formalne i sadržajne oznake na koju se odnosi pravna regulativa upotrebljavaju na sedam (7) mjesta i to: u Preambuli, Član 17. § 1., Član 17. § 3., Član 13. u Ugovoru o radnim propisima u EU i Član 14. § 3. u Povelji o temeljnim pravima EU.

A riječ RELIGIJA kao imenica ili RELIGIJSKE SLOBODE kao pridjevske imenice se u tekstu Lisabonskog ugovora upotrebljavaju na devet (9) mjesta i to: Član 10. § 1. i Član 19 § 1. u Ugovoru o radnim propisima u EU, Član 10. § 1., Član 21. § 1. i Član 22. § 1. u Povelji o temeljnim ljudskim pravima EU.

Postavlja se pitanje u ovom procesu, s obzirom na pravnu integraciju i harmonizaciju Primarnog prava EU, “koju su pravnu utemeljenost i *de facto* – vrijednost postigle religije, crkve i vjerske zajednice u apstraktnom i koje u *konkreto* pravu na evropskom nivou?” (Bloss, 2008: 253). Na ovo pitanje bi se moglo odgovoriti i empirijskim podacima kao što je slučaj i u ovom tekstu ali je daleko veći rezultat postignut u činjenici da su religije

i vjerske zajednice dobile društveno, političko i ideološko priznanje za ulogu koju imaju u društvu. A na drugoj strani, nije li pravna osnova ovih religijskih zajednica kroz integraciju i harmonizaciju nacionalnih sistema ka Primarnom pravu EU već utkala elemente vlastitih pravnih sistema u “supsidijarnom razmišljanju u Evropskoj komisiji”¹³ (Wieshuber, 2009: 87) kroz zajedničko Primarno pravo EU? Jer, Član 19. § 1. ukazuje kroz svoju formulaciju na činjenicu “da zemlje članice nisu areligiozne i da ne žele biti shvaćene kao takve” (Bloss, 2008: 253). U ovom Članu se ukazuje na diskriminaciju koja se može desiti iz religijskih razloga i prepušta se Vijeću Evrope da zajedno sa Evropskim parlamentom donese odredbe koje bi spriječile “*diskriminaciju iz razloga ... religije ili slobodnog svjetonazora ...*” u zemljama-članicama EU (Lisabonski ugovor, 2008: 72).

Imajući u vidu nacionalni koncept pravnih sistema, pogotovu onih zemalja koje kršćanstvo i judaizam ističu kao vlastite religijske vrijednosti, nameće se drugi važan tj. personalni aspekt učešća u ovim procesima a to je garancija “individualnih sloboda”, (Wieshuber, 2009: 134) prilikom učešća u radu institucija, koja korespondira sa “kršćansko-etičkom perspektivom” (Wieshuber, 2009: 135). U segmentu društvene moralnosti ili kršćanske moralnosti (Brague, 2008) ovaj veoma osjetljivi aspekt djelovanja u evropskom okruženju ne može proći nezapaženo, jer je socijalno-etički koncept obrazovnog programa u većoj

¹⁰ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: Präambel “ENTSCHLOSSEN, den mit der Gründung der Europäischen Gemeinschaften eingeleiteten Prozess der europäischen Integration auf eine neue Stufe zu heben, SCHÖPFEND aus dem kulturellen, religiösen und humanistischen Erbe Europas, aus dem sich die unverletzlichen und unveräußerlichen Rechte des Menschen sowie Freiheit, Demokratie, Gleichheit und Rechtsstaatlichkeit als universelle Werte entwickelt haben” (Lisabonski ugovor 2008: 32).

¹¹ Na ovome mjestu bih čitaocima preporučio jednu opširniju studiju o ovom pitanju pod nazivom: “Europäische Identität und die öffentliche Stimme der Religion” (Evropski identitet i javni glas religije) od Jürgen Habermas u djelu Sylvia Losansky, Öffentliche Kirche für Europa. Eine Studie zum Beitrag der christlichen Kirchen zum gesellschaftlichen Zusammenhalt in Europa, Leipzig 2010.

¹² S obzirom da se pod pojmom kultura na Zapadu podrazumijeva širi spektar društvenog stvaralaštva, mogli bismo reći da “kultura življenja” u širem smislu

riječi prožima sve segmente pravnog uređenja u Evropi a time naglašava i artifeks historijske, religijske, tradicijske i političke stvarnosti.

¹³ Evropska komisija kao jedan od glavnih organa EU ima ulogu “Vlade” u Evropskoj uniji i njena zadaća je da osmisli, izradi i predloži pravnu formulaciju, tzv. inicijalno pravo oko kojeg se onda članice Evropske unije usaglašavaju. Ovo je potvrđeno Članom 17. § 2. Integralnog dijela Lisabonskog ugovora kao nadležnost Komisije. Iz tog razloga je njena uloga u izradi Primarnog prava EU veoma bitna.

ili manjoj mjeri u zemljama–članicama EU prožet kulturnim kršćansko-etičkim i religijskim sadržajem.

2.1. Kršćanski elementi

Iako u primarnim dokumentima EU nema riječi o kršćanstvu, u kontekstu identiteta ovog projekta unutar crkvenih krugova ponovo se raspravlja o izrazu *Christianitas*, kao srednjovjekovnom izrazu crkve da razgraniči kršćane od nekršćana a neevropljane od Azijaca (Kocka, 2005; 53). Kršćanski historičari u kontekstu bitke kod Portiera 732. g. nazivaju vojnike Karla Martela kao “Europenses” (Kocka, 2005; 53) što bi se već moglo posmatrati kao terminologija koja je upotrebljavana za označavanje evropskih naroda. “Italijanski humanisti su (u srednjem vijeku op. a.) upotrebom riječi Evropa nastojali da se distanciraju od imena *Christianitas* ili *res publica christiana*” (Adam, 2006: 25) kao ideje kojom se označava Kraljevstvo svih kraljevstava u kojima žive kršćanski narodi i u kojima vlada kršćanstvo (Adam, 2006: 26). Tim činom se nastojalo distancirati od upotrebe ideološko-religijske oznake za prostor na kojem su živjeli evropski narodi i zamijenjeno je imenom Evropa. Šta god se pod tim imenom podrazumijevalo u političkom, geografskom, ideološkom i drugom smislu, Evropa prema crkvenom mišljenju na svjetsku scenu stupa s Karlom Velikom (747/8–814) (Luihl, 2006). Na taj način, u doba nastanka humanizma u Evropi, preko sekularizacije je postignuta, ili bolje reći nametnuta, pojmovna neutralnost za geografsko označavanje, bez sadržajnih identitetskih obilježja, iako “ime Evropa u srednjem vijeku nije imalo veliku ulogu” (Adam, 2006: 25).

Zbog toga bismo mogli reći da je Evropa kao pojam za označavanje geografskog prostora i kulturološkog nasljeđa, ne ulazeći u raspravu o samom porijeklu imena Evropa (Donig, 2005), jedna humanistička ideja. U

širem kontekstu ono što danas razumijevamo pod projektom Europske unije, u ideološkom smislu, nastalo je na temeljima humanizma, a ne kršćanske teologije. Samo je “razumijevanje mira kroz teološku ckvenu prizmu u ovom kontekstu tzv. “mirnodopska Evropa” (Adam, 2006: 27) nasuprot “nacionalne Evrope” bila predmet diskusija unutar crkvenih krugova. Kroz formalno i pravno odvajanje države i crkve u procesu sekularizacije u Evropi 1917 g. (Losansky, 2010: 56), pitanje kršćanskog vjerskog identiteta se nastojalo održati kroz modelirani programski okvir zadržavanja kršćanskih simbola u državnim institucijama i odgojno-obrazovnim ustanovama u nacionalnim državama a danas članicama EU.

Samo je teološki pravni tj. teološko-institucionalni sistem kao vjerski identitet ostao interni pravni kodeks crkve i njenih sljedbenika unutar “nacionalnih država” u Evropi. Zadržavanje vjerskog identiteta unutar sekularnog uređenja društva Jürgen Habermas objašnjava kroz tzv. “refleksivni vjerski modus” i “istovremenu trodimenzionalnu refleksiju” (Losansky, 2010; 56) koja se zasniva na historijskim činjenicama i procesu sekularizacije društva. On u ovom procesu podrazumijeva da su religijske zajednice trebale:

- a) da poštuju društvenu konkurenciju sa drugim vjerskim zajednicama koje imaju pravo na vjersku istinu,
- b) da su morale zadržati skeptičnost naspram profanog naučnog znanja koje uživa autoritet u društvu i
- c) da se principijelno oslone na premise sekularnog uređenja države” (Losansky, 2010; 56).

Ako bismo se sada bavili ovom trodimenzionalnom refleksijom to bi značilo da bismo se morali pozabaviti teološkim diskursom u pitanju vjerske sekularizacije evropskog

društva, što u ovom tekstu nije planirano, ali je bitno bar spomenuti procese sekularizacije kroz koje su prošle crkve u Evropi.

2.2. Elementi judaizma

O elementima judaizma u Primarnom pravu EU pojmovno i suštinski se može govoriti samo u općem smislu i kontekstu historijskih procesa u Evropi koji su se odvijali prije i poslije Drugog svjetskog rata (Kohr, 2006). Ti procesi u nastanku EU obuhvatili su i razvoj jevrejske “evropske dijas-pore” kao treće dijas-pore pored one u USA i Izraelu” (Kohr, 2006: 111). Međutim, u Lisabonskom ugovoru nema jezičke formulacije o judaizmu i jevrejima u Evropi osim da jevrejske zajednice u Evropi pripadaju općoj odrednici vjerskih zajednica na koje ukazuje Lisabonski ugovor.

2.3. Metodološki princip islamskog prava

Vidljivo je da zemlje–članice EU naglašavaju svoju želju o stvaranju “Unije naroda Evrope” još u preambuli Ugovora (Lisabonski ugovor, 2008: 33), unoseći svoj kulturni i nacionalni identitet u Primarno pravo EU. Iz ovoga proizilazi da bismo, kao napomenu o ovom projektu integracije i harmonizacije pravnog sistema u jednom širem kontekstu razumijevanja religijskog prava, mogli prepoznati i osnove metodološkog principa islamskog prava¹⁴ iz domena šireg društvenog interesa (masleħa al-mursela).¹⁵ U osnovi ovog principa je slijeđenje općeg društvenog interesa (Opwis 2010), kao što je i u preambuli Ugovora također evidentno u kontekstu evropskog društva. Spominjanje ovog principa iz islamskog prava ima svrhu u ovom tekstu samo da spomene (imajući u vidu čitateljstvo *N. Muallima*) taj integrativni segment evropskog Primarnog prava EU i metodološku kompatibilnost islamskog prava sa procesima koji se odvijaju u EU.

¹⁴ Islamsko pravo kao dio pozitivnog evropskog prava čini, neoficijelno, savremeni pravni diskurs u rješavanju

pojedinačnih ili kolektivnih pitanja u EU. O ovom pitanju će biti govora u nekim od narednih tekstova.

¹⁵ Princip masleħa al-mursela u islamskom pravu ima funkciju zaštite društvenog interesa.

Ali, treba ovdje naglasiti razliku u primjeni principa *masleha al-murse-la* i Primarnog prava EU tj. razliku u polaznoj osnovi na kojoj počiva ovaj princip. Stanovita razlika se uočava u porijeklu pravnih normi, tj. autentičnih izvora pravne norme, pa se u slučaju nastanka Primarnog prava EU može govoriti, u ovoj fazi njegovog nastanka, samo o metodološkom, a ne religijsko-vrijednosnom poistovjećivanju sa spomenutim principom. To znači da se primarno pravo EU konstituše na dogovorenim pravnim principima koji proizilaze iz humanističkih i drugih vrijednosti dok se islamsko pravo temelji na kur'anskim i hadiskim principima kao primarnim izvorima prava. I druga razlika je da se sudska instanca (arbitar) u slučaju Primarnog prava EU uključuje samo u slučaju konflikta između zemlja-članica i kontrole cjelokupnog procesa, jer njegovo uključenje nije neophodno od samog početka u procesu nastanka pravnih formulacija kao "sudske instance", dok je sudska instanca u ovom islamskom pravnom principu bitan sudionik u zaštiti društvenog interesa od samog početka. Zajedničko i jednoj i drugoj strani ovog metodološkog procesa i principa je "zaštita društvenog interesa".

Također, Primarno pravo EU usvaja i priznaje pravne formulacije nacionalnog prava zemlja-članica,¹⁶ istina u općoj formi, koje u sebi sadrži precizne formulacije o islamu. A te zemlje-članice unutar svojih zakona dodatno podržavaju unutarmuslimanski konsenzus (Bair, 2002: 5). Muslimani ovaj konsenzus temelje na principu *masleha al-murse-la*, kako bi se integrisala muslimanska heterogenost u jedan zadati i jedinstveni nacionalni pravni okvir u zemlji-članici EU (Islamgesetz, 1912).¹⁷ Ova

odlika Primarnog prava EU doći će do izražaja na primjeru Austrije iz 1993/4 g. i Hrvatske iz 2013 g.¹⁸

2.3.1. Studijski pristup

Jedan poseban doprinos historijskom objašnjenju ovog pravnog principa islamskog prava u evropskom kontekstu je studija: "Maslahā and the Purpose of the Law. Islamic Discourse on Legal Change from the 4th/10th to 8th/14th Century," (Opwis, 2010), koja se historijski i teoretski bavi primarnim i sekundarnim pravnim regulativama u nekadašnjem islamskom svijetu, spominjući najrelevantnija imena iz ove pravne discipline: Al-Hwarizmi, Abu Bekr al-Jassas, Abu Husejn el-Basri, Imam al-Haremejn al-Juwayni, Abu Hamid el-Gazali, Fahru al-Dina ar-Razi, Ibn Taymiyye, Najm al-Din al-Tufi, As-Šatibi, itd. (Opwis, 2010). Kod ovog pitanja posebnu pažnju u evropskom kontekstu ima Ibn Rušd (Averroes) i njegov način interpretacije ovog pravnog principa u metodološkom i ideološkom smislu. Njegovo poznato djelo na ovu temu je "Bidāyat al-Muġtahid wa Nihāyat al-Muqtašid" (Priručnik mudžtehida i referentno djelo za studenta بداية المجتهد و نهاية المقتصد) koje se bavi pitanjima iz domena usuli fikha tj. metodologijom islamskog prava.

Evropski parlament je 1998. godine obilježio 800 godina od smrti ovog velikog muslimanskog učenjaka u Evropi, prigodnim programom i izradom jedne naučne studije pod nazivom "Izveštaj o islamu i evropskom studijskom danu o Averroesu" (Abdelkader, 1998). Ovaj politički gest Evropskog parlamenta se nije zadržao samo na obilježavanju i formalnosti datuma, sjednice i svečanosti u Parlamentu već je u esencijalnoj izradi dokumenata Primarnog prava

EU naglasio važnost kompromisa oko vjerskih sloboda i demokratizacije evropskog društva na principima pravne teorije Ibn Rušda. Njegova pravna teorija se upravo temelji na općem društvenom interesu u kojoj se on vodi suštinskim ciljem i domtom određene pravne norme, ono što se u islamskom pravu naziva *meqasidu eš-šerijje* ili intencionim pravom (Wirmer, 2008). O ovoj teoriji Ibn Rušda na ovom mjestu iz objektivnih razloga neće biti govora. Međutim, spomenuta studija Evropskog parlamenta će poslužiti kao programska smjernica u izradi Amsterdamskog ugovora i unošenjem pitanja religije i vjerskih zajednica u sami tekst Primarnog prava EU (Baščelić, 2014). Naravno, sve ovo se dešava kao posljedica političkog diskursa i odnosa prema pitanju religija i vjerskih zajednica uz sve ažurnije i prisutnije djelovanje vjerskih predstavnika.

3. Historijsko pitanje "evropskih vrijednosti"

U procesu nastanka Primarnog prava EU pitanje religije u Ugovoru se u nekoliko prilika prije Amsterdamskog i Lisabonskog ugovora pokušavalo pravno utemeljiti. Još krajem osamdesetih godina, kada je vođena rasprava da se Evropska zajednica/Evropska Unija u preambuli svojih ugovora pozove na kršćansku vjersku tradiciju, došlo je do ozbiljnih političkih rasprava o kulturnoj i religijskoj tradiciji Evropske unije. "O *evropskim vrijednostima* i njihovim političkim i pravnim implikacijama počelo se razgovarati još od Maastricht ugovora 1992. g. preko prvog evropskog konventa o Povelji o osnovnim ljudskim pravima u EU od 1999. g., a posebno ozbiljnije nakon legitimacione krize

ska zajednica u Austriji), koja je izraz konsenzusa više nacionalnih vjerskih zajednica.

¹⁸ O pravnom odnosu prema islamu i muslimanima se detaljno govori u zakonima ili pravnim formulacijama u nacionalnom pravu ovih zemalja.

¹⁶ Kao primjer ovdje se može navesti Član 4. § 1-3 a posebno § 2. Integralnog dijela Lisabonskog ugovora u kojem EU poklanja veliku pažnju i poštovanje nacionalnim identitetima svojih članica. Ali i u konkretnim slučajevima prilikom postupanja u međusobnom poštivanju pravnih sistema između EU i zemlje-

članice. U tu svrhu EU je sačinila posebne protokole iz kojih, osim međusobnih formalnih uvažavanja, proističu i suštinske obaveze zemlja članica i EU.

¹⁷ Nosilac ovog prava kao od države priznata Religijska zajednica u Austriji je: "Die Islamische Glaubensgemeinschaft in Österreich (IGGiÖ), (Islamska vjer-

EU poslije ostavke Santer-Komisije (Böllmann, 2010: 16).¹⁹

Da bi se diskurzivni tok ove tematike o "evropskim vrijednostima" donekle mogao razumjeti potrebno je spomenuti da je projekat Evropske zajednice sve do 1993. g. bio suočen sa unutrašnjom podjelom evropskih zemalja na članstvo u različitim političkim i ekonomskim savezima. Zbog toga pitanje religije i vjerskih sloboda nije stajalo u fokusu interesovanja ovih saveza niti je to bio primarni cilj u ugovorima. Zajedničke religijske, etičke, moralne i pravne vrijednosti u Primarnom pravu Evropske zajednice su uglavnom bile potisnute pred ekonomskim i drugim interesima. Jedan od primjera za to je postojanje ekonomskog saveza EFTA²⁰ kojem su pripadale Danska, Austrija, Velika Britanija, Norveška, Portugal, Švedska i Švicarska a koji je devedesetih godina bio jedna vrsta konkurenta Evropskoj zajednici. Sa Maastricht ugovorom 1993. g., kada Evropska zajednica biva preimanovala u Evropsku uniju sa pristupanjem Austrije, Švedske, Finske i Norveške 1994. g., pitanja o "evropskim vrijednostima" koja se odnose na etiku, religiju i vjerske slobode bi se mogla egzaktno svesti na dva paralelna toka diskusija i to: horizontalni i vertikalni vrijednosni konflikt. Ova dva društvena vrijednosna konflikta unutar ove problematike "uslovljavaju" dokumente Primarnog prava EU.

3.1. Vrijednosni konflikt

Diskusije o evropskim vrijednostima u Primarnom pravu EU i njihovom pravnom utemeljenju se inteziviraju nakon Maastrichta i daju mogućnost predstavnicima religija da aktivnije učestvuju u izradi budućih ugovora. Jasno se može prepoznati da

"od ovog vremena (Maastricht ugovora) na scenu su značajnije stupili HORIZONTALNI vrijednosni konflikti o etičkoj skripti²¹ Evropske unije kao političke zajednice i VERTIKALNI vrijednosni konflikti između EU i njenih članica" (Böllmann, 2010: 16). Prvi rezultat intenziviranja ovog pitanja među članicama EU je bio Amsterdamski ugovor i Član 11. § 1-2. koji je postao dio Primarnog prava EU a drugi je bio izrada Povelje o temeljnim pravima u EU koja nije odmah po usaglašavanju 1999/00. postala dio Primarnog prava EU.

I horizontalni i vertikalni vrijednosni konflikti u procesu evropskog ujedinjenja o pitanju religije i vjerskih sloboda najupečatljivije se reflektiraju u Povelji o temeljnim pravima EU koja je tek od 2009. g. postala dio Primarnog prava EU ali i u procesu pristupanja i učlanjenja u EU (Konvencija, 2004). Horizontalni i vertikalni vrijednosni konflikti u ovom pitanju su "historijsko-politički vrijednosni konflikti" o zajedničkim evropskim vrijednostima između zemalja-članica EU nastali na osnovu društvenog diskursa o ulozi religije i vjerskih zajednica, vjerskih sloboda, ljudskih prava i "pozitivne i negativne pravne diskriminacije"²² u zemljama-članicama EU. A Lisabonski ugovor je samo sublimirao postignuti konsenzus o društvenoj različitosti i pravnoj relevantnosti o zajedničkim interesima.

No, osvrnimo se sada na historijski tok kroz horizontalni i vertikalni vrijednosni konflikt koji je doprinio unošenju pravnih formulacija o religijskim i vjerskim slobodama u Primarno pravo EU. Postojanje ovih vrijednosnih konflikata je izraženo i u nacionalnim pravnim sistemima samih zemalja-članica EU u vidu

političkih i demokratskih procesa, ali u ovom tekstu mi se bavimo samo problematikom koja je na nivou EU i zajedničkih organa tj. zajedničkih političkih i idejnih projekata. Iznimno je važno napraviti razliku između:

- a) društvenog diskursa o religijskim i vjerskim slobodama u evropskom društvu i
- b) procesa nastanka pravnih formulacija o religiji koje čine Primarno pravo EU.

Ako bismo ukazali samo na spomenuti društveni diskurs onda treba istaći da je ova rasprava sa historijskog aspekta puno sadržajnije, opširnija i temeljitija od one koja se vodila o pravnoj formulaciji u Primarnom pravu u EU. Taj društveni diskurs ima svoj intenzitet u historiji nacionalnih pravnih okvira i njihov je sastavni dio za razliku od pravnih formulacija u Ugovoru koje su dio pravnog i političkog diskursa u različitim fazama izrade primarnih dokumenata EU.

4. Horizontalni vrijednosni konflikt

Prema Jürgenju Habermasu²³ pitanje identiteta EU uslovljeno je sa četiri procesa, koje on određuje kao:

- “1) proširenje EU na istočne zemlje Evrope,
- 2) političke posljedice sklopljenih ekonomskih integracija,
- 3) procesi globalizacije u koje spadaju: transnacionalizacija, ukidanje ekonomskih granica, društvo i kultura i
- 4) hegemonijalna politika USA” (Losansky, 2010: 36-38).

Pitanje sveukupnog identiteta EU prama Habermasu nije se moglo suziti samo na ekonomski i nepotpuno

drug. Negativna pravna diskriminacija se razumijeva kada se jednoj religiji ili vjerskoj skupini ne dozvoljava ostvarenje njenih vjerskih prava i sloboda.

²³ Jürgen Habermas je poznati njemački intelektualac koji se od devedesetih godina prošlog vijeka intezivno bavi pitanjem identiteta EU.

¹⁹ Santerova Komisija je Evropska komisija 1995-1999. koja je dobila ime po njenom predsjedniku Jacquesu Santeru. Njen predsjednik je usljed optužbi za korupciju podnio ostavku. Ovu Komisiju je naslijedila tzv. Delorova III Evropska komisija.

²⁰ European Free Trade Association.

²¹ Ovdje se misli na političke rasprave o religiji i vjerskim slobodama u evropskoj Povelji o temeljnim pravima EU.

²² Pozitivna pravna diskriminacija se razumijeva kada jedan pravni sistem daje privilegije ili prednost jednoj religiji nad drugom ili garantuje vjerske slobode jednoj vjerskoj skupini u odnosu na

definisani pravni ili ekonomski segment EU (Belafi, 2013), već, kao što vidimo, ono obuhvata puno širu kontekstualizaciju procesa u kojima vjerski identitet sigurno ima svoju ulogu. Prema Habermasu ovo religijsko pitanje o identitetu evropskog društva se metodološki pokazuje relevantnim u: empirijskom, normativnom, funkcionalnom i sadržajnom smislu (Losansky, 2010: 48). To znači da ovo pitanje u sebi sadrži i horizontalni vrijednosni konflikt o religiji, vjerskim zajednicama, vjerskim pravima i slobodama između zemalja-članica EU koji je neophodan da bi se precizirao zajednički identitetski imenilac.

Kroz programsku inicijativu "Evropi dati dušu"²⁴ i "Službeni rodni list" Evrope još u "budžetskoj osnovi A-3024" Žak Delors (Jocques Dolors), predsjednik Evropske komisije od 1985. g. do 1995. g., 1992. g. je oficijelno pokrenuo pitanje identiteta Evropske unije (Losansky, 2010: 16, Böllmann, 2010: 16-17). Rasprava o ovom pitanju je neizostavno pokrenula politički diskurs o humanističkoj i religijskoj tradiciji kao historijskom nasljeđu Evrope, ali i kao veoma bitnom činiocu evropskog društva, kako je Delors primjetio. Kao predsjednik Evropske komisije Delors je težio evropskoj društvenoj kontekstualizaciji demokratskih procesa u Evropi pa su njegovi sagovornici veoma često bili predstavnici potpuno različitih interesnih, kulturnih, finansijskih i vjerskih institucija. Da su ovi procesi itekako međusobno ovisni, kao

što ih i Habermas predstavlja, potvrđuje i izjava Delorsa 1990. godine u kojoj on tvrdi:

"Vjerujte mi, nećemo Evropu naslijediti isključivo na temeljima pravne ekspertize ili ekonomskog znanja "know-how" (...) Ukoliko u narednih deset godina ne uspijemo Evropi podariti dušu, duhovnost i značenje, igra će biti završena" (Luihl, 2005; 197f).²⁵

Da su ove rečenice imale i svoj neposredni povod, tj. da se Delors sastao sa visokim predstavnicima crkve koji su ga motivisali na ovu izjavu, to je historijska činjenica (Losansky, 2010: 16). "Ovaj apel, da se Evropi da duša, nije se sastojao samo u izrazu duša, već istovremeno preko adresanata u zajedničkom kontekstu crkve i religije" (Losansky, 2010: 16).

Nastavljajući svoj razgovor Delors je naglasio:

"Zbog ovoga ja hoću da oživim intelektualnu i duhovnu debatu o Evropi. Pozivam crkve da uzmu aktivno učešće u njoj. Mi je ne želimo kontrolirati: to je demokratska diskusija, koju ne trebaju monopolizirati tehnokrate. Želio bih stvoriti mjesto susreta, mjesto za slobodnu diskusiju otvoreno za muškarce i žene sklone duhovnosti, za vjernike i nevjernike, naučnike i umjetnike. Mi već radimo na toj ideji. Moramo pronaći način kako da uključimo crkve" (Luihl, 2005; 198).²⁶

Kao nastavak ove teme u razgovorima sa nekim drugim vjerskim predstavnicima Delors je i dalje insistirao na aktualiziranju ovog pitanja pa je u više navrata pozivao crkvene

predstavnike da aktivnije uzmu učešća u razgovorima oko EU. Jedan od tih razgovora je bio i onaj sa Johannesom Hanselmanom, predstavnikom Luteranske crkve, u kojem je Delors ustvrdio:

"Mi ne želimo cinički materijalizam ... Mi smo ljudima pomogli da su stekli materijalno, sada im moramo pomoći da imaju i dušu," nastavljajući: "Došao je momenat, Evropa treba da donese jednu etičku i filozofsku odluku. Ovdje se i crkve moraju pokazati aktivnim" (Losansky, 2010; 19).

U ovom citatu je primjetno da se ne spominje ime Evropa već ljudi, kojima treba dati dušu, ali u širem kontekstu se ovo odnosi na projekat Evropske unije. Iz ovoga vidimo da je pitanje zajedničkog identiteta EU, kao supranacionalne organizacije, itekako povezano sa tradicijom i djelovanjem religijskih zajednica. Sukladno principima ujedinjenja Evrope u kojima su političko-demokratski i ekonomski interesi sve do devedesetih godina prošlog vijeka imali primat u ovom procesu, pitanje saradnje sa religijskim zajednicama (Belafi, 2013), prema Delorsu, neizostavni je dio ovog procesa. Losansky tvrdi da "ako bismo posmatrali cijeli citat, očito je da je Delorsova glavna intencija bila da evropski projekat ujedinjenja oslobodi iz ruku tehnokrata i eksportkrata i da pokrene demokratske diskusione procese o pitanju šta čini Evropu u njenoj unutrašnjosti. U ovom procesu su se trebale, na njegov poziv, aktivno uključiti i crkve" (Losansky, 2010; 19).

²⁴ Prva programska inicijativa "A Soul for Europe" je osnovana 1994. g., a 2002. g. formirana kao Internacionalno udruženje prema belgijskom pravu, dok je 2005. g. ugašen njen rad. Druga inicijativa je pokrenuta 2004. g. u Berlinu od: Stiftung Zukunft Berlin (Fondacija budućnost Berlin), Robert Bosch Stiftung (Robert Bosch Fondacija), Compagnia di San Paolo, Fundacao Calouste Gulbenkian i Stiftelsen Riksbanken Jubileumsfond pod nazivom "Europa eine Seele geben" (Evropi dati dušu). www.berlinerkonferenz.eu. Međutim, pojam duša ovdje nema antropološko značenje, prvenstveno

u teološkom diskursu, tj. duša kao Božije djelo, već se odnosi na ulogu i funkcionalnost religije u društvenom kontekstu. Za mnoge pa i za humaniste pitanje duše nosi asocijacije za sreću, emociju, skrovitost, sigurnost, pokretljivost, vlastiti identitet, vječnost itd.

²⁵ "Believe me, we won't succeed Europe solely on the basis of legal expertise or economic know-how. (...) If in the next ten years we haven't managed to give a soul to Europe, to give a spirituality and meaning, the game will be up" (Luihl, 2005; 197f).

Iako postoje oprečna mišljenja da li

su baš ove riječi Delorsa autentične, smisao ipak potvrđuje ovu društvenu problematiku a citat je preuzet od Luihla.

²⁶ "This is why I want to revive the intellectual and spiritual debate on Europe. I invite the Churches to participate actively in it. We don't want to control it: it is a democratic discussion, not to be monopolised by technocrats. I would like to create a meeting place, a place for free discussion open to men and women of spirituality, to believers and non-believers, scientist and artists. We are working on the idea already. We must find a way of involving the Churches" (Luihl, 2005; 198).

Njegov poziv crkvama da aktivno učestvuju u procesu izgradnje identiteta EU, a moglo bi se u širem kontekstu ove rasprave reći da je i iznuden s obzirom na neefikasnost i sporost razvoja projekta EU, jeste sigurno i apel na budući kulturološki i povijesni tok EU i zbližavanje u onome što je zajedničko. U tom smislu su, u određenim segmentima, Maastricht (1992) i Amsterdamski ugovor (1997), kroz pravne formulacije otvorili pitanje “duhovnih i identitetskih korijena” Evrope. U jednoj izjavi, nešto drugačijeg, ali sličnog sadržaja sa prethodno citiranim izjavom Delors kaže za Maastricht ugovor sljedeće:

“Nemoguće je potencijal Maastrichta sprovesti u praksu bez zamajca. Ukoliko u slijedećih deset godina ne uspijemo dati Evropi duh, dati joj duhovnost i značenje, igra će biti završena” (Luibl, 2005; 198).²⁷

Kao prijevika potreba za širom pravnom formulacijom o religijskoj prisutnosti na cijelom prostoru EU, a koja bi trebala da obogati pitanje prepoznatljivog evropskog identiteta, započeta je ozbiljna rasprava u institucijama EU o ulozi vjerskih zajednica u kontekstu procesa koje je Habermas označio kao najbitnije. Od vremena Delorsa ovaj diskurs o “duhovnom” identitetu Evrope je u konstantnoj dinamici a uglavnom u sekundarnom i nacionalnom pravu EU dobiva svoj aktualizirani pravni oblik (Polke, 2013). Međutim, postoje i politički diskursi o ovom pitanju koji se razlikuju od spomenutih a koji naglašavaju vjerski karakter ili koji nude konkretne odgovore. Jedno od takvih političkih razmišljanja o pitanju identiteta EU je i ono od aktuelne

kancelarke Njemačke Angele Merkel koja je u Evropskom parlamentu 17. januara 2007. g. u Strazburgu kazala: “Mi moramo naći dušu Evrope. (...) Mi ne trebamo (...) nju dati Evropi, zato što je ona već tu. (...) Njena duša je tolerancija. (...) Evropa je kontinent tolerancije” (Merkel, 2007).

4.1. Izrada Povelje

U izradi Povelje o temeljnim pravima EU, koja sa preambulom ima 54. Člana u 7 poglavlja, odslikava se horizontalni vrijednosni konflikt o etičkoj i vjersko-moralnoj definiciji Evropske unije. Ta poglavlja su: 1) dostojanstvo, 2) sloboda, 3) jednakost, 4) solidarnost, 5) građanska prava, 6) sudska prava i 7) ostale odredbe. Povelja kodificira temeljna i ljudska prava u okviru kojih su po prvi put u pisanoj formi obuhvaćena temeljna prava EU. Ova prava se orijentiraju prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, Evropskoj socijalnoj karti, ustavima zemalja-članica EU i internacionalnim dokumentima o ljudskim pravima ali i prema sudskim odlukama Evropskog suda. Prema inicijativi njemačkog Bundestaga, Evropsko vijeće je razradilo 03/04. juna 1999. g. u Kelnu i 15/16. oktobra 1999. u Tampereu “Nacrt Povelje o temeljnim pravima EU” a koju je pripremio Evropski konvent²⁸ sastavljen od: petnaest (15) zastupnika Vlada država-članica, jednim predstavnikom Evropske komisije, šesnaest (16) članova Evropskog parlamenta i trideset (30) nacionalnih parlamentaraca (po dva iz svake članice). Pod predsjedavanjem Romana Herzoga, nekadašnjeg predsjednika Njemačke, Evropski konvent je 2. oktobra 2000.

g. usvojio Nacrt Povelje o temeljnim pravima EU koji su još u istoj godini potvrdile sve relevantne institucije EU i tadašnje zemlje-članice EU.

U Preambuli ovog dokumenta koji je usvojen i po uzoru na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija od 10. decembra 1948. g. ali kao “evropska zajednička ideja”, jasno se da razlučiti namjera i cilj ovog dokumenta. Imajući u vidu činjenicu na koje dokumente EU i međunarodne dokumente se oslanja Povelja, nije za očekivati da su ciljevi i ideje Povelje dijametralno različiti od ovih spomenutih ali je veoma interesantno pitanje da je postojala potreba za ovakvim dokumentom iako su na snazi bili ovi naprijed spomenuti. Međutim, EU je u ovom političkom kontekstu razvoja projekta EU trebala zajednički projekat o temeljnim pravima kojima bi dala pravnu snagu. Kao potvrda ovaj tvrdnji je i tekst preambule u Povelji u kojem se ističe:

“Narodi Evrope su odlučni da na temeljima zajedničkih vrijednosti dijele slobodnu budućnost u kojoj se sve više uvezuju u Uniju” (Lisabonski ugovor, 2008; 206).²⁹

Ono što je posebno interesantno za našu temu jeste ovaj dio teksta Povelje iz preambule:

“U uvjerenju vlastitog duhovno-religijskog i običajnog nasljeđa, Evropska unija se temelji na nedjeljivim i univerzalnim vrijednostima dostojanstva čovjeka, slobode, jednakosti i solidarnosti. Ona počiva na temeljnim postulatima demokratije i pravne državnosti. Ona stavlja čovjeka u središte svoga djelovanja, s kojim obrazlaže pripadnost Uniji i prostoru slobode, sigurnosti i prava” (Lisabonski ugovor, 2008; 206).³⁰

²⁷ “It is impossible to put the potential of Maastricht into practice without a breath of air. If in the next ten years we haven't managed to give a soul to Europe, to give it spirituality and meaning, the game will be up” Luibl, 2005; 198.

²⁸ Konvent se u zapadnoevropskom kontekstu razumijeva kao određeni sastanak, komisija, skup ili skupština koja priprema nacrt dokumenta.

²⁹ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: “Die Völker Europas

sond entschlossen, auf der Grundlage gemeinsamer Werte eine friedliche Zukunft zu teilen, indem sie sich zu einer immer engeren Union verbinden” (Lisabonski ugovor, 2008; 206).

³⁰ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: “Die Völker Europas sind entschlossen, auf der Grundlage gemeinsamer Werte eine friedliche Zukunft zu teilen, indem sie sich zu einer immer engeren Union verbinden. In dem Bewusstsein

ihres geistig-religiösen und sittlichen Erbes gründet sich die Union auf die unteilbaren und universellen Werte der Würde des Menschen, der Freiheit, der Gleichheit und der Solidarität. Sie beruht auf den Grundsätzen der Demokratie und der Rechtsstaatlichkeit. Sie stellt den Menschen in den Mittelpunkt ihres Handelns, indem sie die Unionsbürgerschaft und einen Raum der Freiheit, der Sicherheit und des Rechts begründet.“

Povelja je prvi put predložena u Nici (Nizza) 2004. g. kao sastavni dio "Ugovora o Ustavu Evropske unije" i time uvrštena u Primarno pravo EU ali radi nepotvrđivanja ovog Ugovora referendumom u Francuskoj i Holandiji 2005. g. ona je tek u Lisabonskom ugovoru pravno definisana kao sastavni dio primarnih dokumenata Evropske unije. To znači da Povelja o temeljnim pravima EU sve do 2009. g. nije mogla proizvoditi pravnu posljedicu u zemljama-članicama ukoliko se nisu poštovale njene odredbe. To je vidljivo i iz Preambule u Povelji u kojoj se kaže da je za njeno provođenje odgovoran pravni sistem EU i sudske instance (Lisabonski ugovor, 2008; 36). Zemlje-članice ili kandidati za članstvo su svoj odnos prema Povelji od 1999. g. uglavnom zasnivali na ustavnim odredbama svojih nacionalnih sistema naslanjajući se i na Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima i slobodama Ujedinjenih nacija.

Kao što je već spomenuto, poseban član i najvažniji paragraf u evropskoj Povelji o temeljnim pravima EU, koji reguliše pitanje prava na slobodu ispovijedanja vjere, je Član 10. § 1. pod nazivom Mišljenje, Savjest i Sloboda vjere u kojem se izričito naglašava: "Svaka osoba ima pravo na Mišljenje, Savjest i Slobodu vjere ...". Ali, iz ovoga vidimo da ova stavka nije samo puka konstatacija već da je uslovljena društvenim diskursom koji joj je prethodio. Naime, Povelja definiše ovo pravo na sljedeći način, nastavljaajući: "... ovo pravo obuhvata slobodu da se vlastita vjera ili svjetonazor promijeni ...". Zanimljivo je da ovaj dio rečenice dolazi prije dijela rečenice o slobodi ispoljavanja vjere, tj. načina na koji se ona u društvu može ispoljiti. Da li je ovaj diskurs u rečenici u ovom članu sa određenom intencijom ili u suštini ohrabruje religijske zajednice na toleranciju i respekt drugih i drugačijih religijskih

ubjeđenja, za sada ostaje nedovoljno jasno. Jedno od objašnjenja bi moglo biti da je u pripremi teksta Evropski konvent pred sobom imao historijsku, političku i vjersku konkurentnost brojnih vjerskih zajednica u evropskom društvu u kojem je promjena religijskih ubjeđenja postala svakodnevnica. Nastavak prethodnog dijela rečenice se poziva: "... i slobodu da se vlastita vjera ili svjetonazor pojedinačno ili zajedno ispolji sa drugima, javno ili privatno, kroz vjerski obred, nastavu ili kroz praktikovanje običaja i ceremonija" (Lisabonski ugovor, 2008: 208).

Zanimljivo je također vidjeti da su ovim formulacijama obuhvaćeni brojni opći elementi vjerskog života i identiteta vjerskih zajednica za čije je praktikovanje neophodna sloboda ustavno-pravnog poretka zemalja-članica EU. U kontekstu ovih religijskih i vjerskih sloboda u Povelji je važno još spomenuti i Član 14. § 3. koji govori o religijskom pravu na odgoj i obrazovanje. Pored vjerskih prava i slobode na obrazovanje kao univerzalnih vrijednosti u ovom članu se naglašava i sljedeće:

*"Sloboda na osnivanje obrazovnih ustanova prema poštivanju demokratskih principa kao i prava roditelja da osiguraju odgoj i nastavu svoje djece prema vlastitim religijskim, svjetonazorskim i odgojnim uvjerenjima biće poštivana prema zasebnim državnim zakonima koji regulišu njihovu sprovedbu."*³¹

Ovo je jedno od veoma važnih pitanja za religijske zajednice koje svoje djelovanje uglavnom zasnivaju na nacionalnim zakonima, ali je istodobno i podsticaj zemljama-članicama EU da pitanje religijskih zajednica stave u okvire svojih pravnih sistema uz punu garanciju na slobodu rada i djelovanja. Ulaskom ovog paragrafa u Primarno pravo EU religijske zajednice su dobile potvrdu i garanciju za svoja prava i slobode koje garantuju

nacionalni pravni sistemi u skladu sa svim konvencijama za zaštitu ljudskih prava i sloboda ali i potvrdu prava roditelja na odgoj djece. Ovo je jedno od važnih pitanja u svim religijskim zajednicama koje je sada u kontekstu pravno-sekularnih državnih sistema potvrđeno i u Primarnom pravu EU.

Prihvatanjem ukupno 37 protokola sa brojnim članovima i paragrafima koji su ušli u sastav Lisabonskog ugovora, EU je riješila pitanja koja se tiču nadležnosti pojedinih organa EU ali i izdvojila primjere oko kojih nije postignut konsenzus, poštivajući posebne pravne, ekonomske, kulturne i druge interese zemalja-članica. Ovi protokoli imaju ulogu da regulišu neke pravne izuzetke ili posebnosti u zemljama-članicama za koje postoji potreba. Tako je u vezi Povelje u Lisabonski ugovor unesen Protokol br. 30 koji se odnosi na primjenu Povelje u Poljskoj i Velikoj Britaniji (Ujedinjenom Kraljevstvu) gdje su Evropski sud i nacionalni sudovi ovih zemalja ograničili primjenu Povelje u ovim zemljama posebno iz domena o (pravnoj) solidarnosti (Lisabonski ugovor, 2008; 318-319). Ovaj primjer Poljske i Velike Britanije samo je jedan od primjera koji se direktno tiču primjene Povelje zbog neslaganja nacionalnih pravnih sistema sa određenim pravnim posljedicama koje proizvodi nepoštivanje Povelje.

4.2. Riječ "Bog" u Ugovoru?

Kada je riječ o političkom diskursu koji je prethodio uvrštavanju Povelje u Primarno pravo EU jedan veoma upečatljiv primjer je direktno u vezi sa religijskim pojmovnim i teološkim diskursom kada je Evropski konvent o osnovnim ljudskim pravima u pripremi Povelje ponudio pravne formulacije o "Bogu" (Bloss, 2008: 222, Konvencija, 2004) i tako najavio jednu, za religijske zajednice, dinamičnu raspravu. To znači da Povelja o temeljnim pravima još u njenoj fazi izrade

³¹ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: Art. 14 Abs. 3 "Die Freiheit zur Gründung von Lehranstalten unter Achtung der demokratischen

Grundsätze sowie das Recht der Eltern, die Erziehung und den Unterricht ihrer Kinder entsprechend ihren eigenen religiösen, weltanschaulichen und erziehe-

rischen Überzeugungen sicherzustellen, werden nach den einzelstaatlichen Gesetzen geachtet, welche ihre Ausübung regeln" Lisabonski ugovor, 2008.

1999/00. g., nije sadržavala riječ Bog, već bi direktno sa ovim prijedlogom Evropskog konventa bila uvrštena u dio primarnih dokumenata EU. Međutim, do toga nije došlo uprkos velikom angažmanu religijskih zajednica i njihovih zajedničkih zahtjeva upućenih predstavnicima evropskih zemalja (Baščelić, 2014). Ova riječ, BOG, u verziji Povelje na njemačkom jeziku spominje se samo na jednom mjestu u Članu 10. § 1. kao sastavni dio nešto duže riječi u značenju "Gottesdienst" što u prijevodu znači bogoslužjenje ili vjerski obred.

U ovoj raspravi u tzv. horizontalnom konfliktu o definiciji religijskog identiteta EU, oslanjajući se na Delorsov prijedlog i uključivanje religijskih zajednica u ovu diskusiju, potvrđen je prezentniji društveni diskurs o religiji i vjerskim slobodama u Evropi u zadnjih dvadeset godina. Naime, jedna grupa evropskih država među kojima su bile: Italija, Poljska, Irska, Litvanija, Malta, Portugal, Slovačka, Češka zagovarale su da se u preambuli Ugovora EU treba da pozove na Boga i kršćanstvo kao tradicionalnu religiju u Evropi. Protiv te inicijative bile su: Francuska, Belgija, Grčka, Danska, Finska, Velika Britanija i Slovenija. Kao neutralne zemlje važile su: Njemačka, Estonija, Latvija, Luksemburg, Holandija, Austrija, Švedska, Mađarska i Kipar. U toku konferencije u određenim pregovaračkim timovima došlo je do promjene stavova kod Španije koja je iz grupe zagovarača ovog pitanja prešla u grupu protivnika i Grčke koja je od pozicije protivnika došla do pozicije neutralne strane (Liedhegener, 2013: 221-237). Treba spomenuti da neke od ovih nabrojanih evropskih država, npr. Poljska, Irska, Njemačka itd., u preambulama svojih Ustava spominju Boga (Liedhegener, 2013).

Kao što smo vidjeli u citiranom dijelu preambule Lisabonskog ugovora

EU: "...kulturnih, religijskih i humanističkih nasljeđa Evrope ..." i citirane preambule u Povelji o temeljnim pravima EU: "*U uvjerenju vlastitog duhovno-religijskog i običajnog nasljeđa,...*" spominjanje imena religije u Primarnom pravu EU je ostalo neutralno. A spominjanje Boga u preambuli je izostalo. Nijedna religija se eksplicitno ne spominje u ugovorima EU niti se daje prednost nekoj od svjetski priznatih vjera. Shodno tome, možemo zaključiti da je na ovom primjeru u horizontalnom konfliktu o vjerskom identitetu među članicama EU postignut konsenzus u okviru primarnog prava EU o vjerski neutralnom identitetu EU, ali da su religije i vjerske zajednice priznati i ravnopravni članovi civilnog društva.

4.3. Evropska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

U Evropskoj Konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda koja nije dio primarnih dokumenata EU odslikava se, također, horizontalni vrijednosni konflikt među članicama EU. Ova Konvencija ima ulogu pomoćnog dokumenta u Primarnom pravu EU na osnovu: Člana 6. § 2-3., Protokola br. 8 Člana 1-3. i Objašnjenja Lisabonskog ugovora, EU je formalno-pravni član Konvencije. Evropska unija se u Lisabonskom ugovoru oficijelno obavezuje na poštivanje Konvencije kao strana u potpisivanju kada u Članu 6. § 2. Lisabonskog ugovora kaže: "*Unija pristupa Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Ovo pristupanje ne mijenja nadležnosti Unije koje su dogovorene u Ugovoru*" (Lisabonski ugovor, 2008; 36).³²

Evropska unija se u Članu 6. § 3. dodatno opredjeljuje na poštivanje ovih postulata i to: "*Temeljna prava koja su zagarantovana u Evropskoj Konvenciji za zaštitu ljudskih prava*

i osnovnih sloboda i kako se izvode iz ustavnih rješenja zemalja-članica, dio su prava Unije kao opći temeljni postulati" (Lisabonski ugovor, 2008; 36).³³

Evropska Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda donesena je 04. novembra 1950. g. u Rimu u okviru nadležnosti Evropskog vijeća a stupila je na snagu 03. septembra 1953. g. Ona sadrži katalog o temeljnim pravima i ljudskim pravima za čiju je sprovedbu nadležan Evropski sud za ljudska prava u Strazburu. Ovu Konvenciju mogu potpisati samo članovi Evropskog vijeća, što znači da sve zemlje kandidati za članstvo u EU moraju ratificirati i poštivati odredbe ove Konvencije. Konvencija je dokument koji nije nikada bio dio Primarnog prava EU ali je ovdje interesantan jer sadrži iste ili slične vrijednosne odredbe u pitanju religije i vjerskih zajednica koje ima i Povelja o temeljnim pravima EU. Zato je spominjanje ovog pitanja na ovom mjestu u ulozi jasnijeg pregleda "evropskih vrijednosti" koje su prisutne još od samog osnivanja EU. Ovaj dokument je ustvari taj moralni, pravni i politički preduslov da bi EU razgovarala sa zemljama kandidatima o njihovom članstvu u EU a Povelja je konkretni dokument o pravnoj realizaciji određenih vrijednosti. Nadležnost nad provedbom ovih dokumenata je u različitim i međusobno neovisnim pravnim institucijama čiji je direktni osnivač EU.

Jedna karakteristična osobina ove Konvencije jeste da se ona dopunjava protokolima o posebnim pitanjima za koja postoji potreba. Do sada je bilo ukupno šesnaest (16) protokola od njenog usvajanja 1953. g. pa do 2013. g. Kao što se EU u Povelji o temeljnim pravima poziva na poštivanje pravnih regulativa zemalja-članica u sprovedbi religijskih i vjerskih sloboda tako je ovo pitanje i u Konvenciji predviđeno. Opredijeljenost EU na

³² Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: Art. 6 Abs. 2: "Die Union tritt der Europäischen Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten bei. Dieser Beitritt ändert nicht die in den Verträgen fe-

stgelegten Zuständigkeiten der Union" (Lisabonski ugovor, 2008; 36).

³³ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: Art. 6 Abs. 3: "Die Grundrechte, wie sie in der Europäischen Konvention zum Schutz der Menschen-

rechte und Grundfreiheiten gewährleistet sind und wie sie sich aus den gemeinsamen Verfassungsüberlieferungen der Mitgliedstaaten ergeben, sind als allgemeine Grundsätze Teil des Unionsrechts" (Lisabonski ugovor, 2008; 36).

vrijednosti koje proklamira Konvencija kroz Član 9. § 2. je dodatno potvrđena u Povelji o temeljnim pravima EU (Konvencija, 2004). Prema Konvenciji ispoljavanje vjerskih sloboda u članicama EU trebalo bi da bude provođeno prema sljedećim principima iz Člana 9. § 2.: “*Religijska sloboda i sloboda izjašnjavanja da se vlastita vjera ili svjetonazor ispolji, smije se ograničiti samo radi zaštite javne sigurnosti, zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava ili sloboda drugih, kako zakon predviđa i kako je to u demokratskom društvu potrebno radi društvene sigurnosti*” (Konvencija, 2004: 6-7).³⁴

Na ovaj način EU je još 1953. g. usaglasila pitanje sloboda i pravno-političkog položaja religija i vjerskih zajednica u svim budućim članicama EU. Ona ovim Članom poziva sve svoje članice, još prije pristupa EU, da na istim principima koji su definirani u Konvenciji omogući neometano ispoljavanje vjere, ljudskih prava i sloboda (Polke, 2008: 95). Ono što ostaje nedorečeno u svim ovim aktima jeste razumijevanje vjerske zajednice u organizacionom smislu. Međutim, u širem razumijevanju evropskog pravnog konteksta u kojem djeluju vjerske zajednice, podrazumijeva se institucionalna pravna odvojenost države i vjerske zajednice u kojem se vjerskoj zajednici priznaje neovisan pravni subjektivitet.

5. Vertikalni vrijednosni konflikt

U općem razumijevanju procesa ujedinjenja Evrope u kontekstu historijskog, političkog i duhovnog nasljeđa EU susrećemo vertikalni vrijednosni konflikt između EU i njenih članica ili kandidata za ulazak u članstvo. Lisabonski ugovor je Primarnom pravu EU, priznajući status vjerskih zajednica, dao novu pravnu i “identitetsku” vrijednost kroz koju se ogleda i vertikalni vrijednosni konflikt. Da bi bilo moguće razgovarati o aktuelnosti projekta i svim važećim

dokumentima, EU je morala proći i kroz fazu vertikalnih vrijednosnih konflikata sa svakom svojom članicom u tradicijskom, političkom i pravnom smislu. Osim definisanih formalno-pravnih uslova koje su morale ispuniti sve zemlje članice, znatan broj evropskih istraživača se složio da su tri principa kao historijsko-političko-moralni preduslov za ulazak u EU od izuzetne važnosti. Iz svih diskusija o pitanju kulture, etike, historijske i vjerske tradicije u preambuli Ugovora, tri su pitanja uzeta kao polazni osnov u izgradnji EU i njenog identiteta. A to su: tradicija, politika i pravo.

5.1. Tradicija

Razumijevanje tradicije kao historijskog, kulturnog, religijskog ili pravnog nasljeđa jednog društva ima dva značenja koja karakteriziraju njen epitom. Kompleksnost razumijevanja riječi tradicija u današnjem vremenu vezano je za sami korijen ove riječi, od latinskog glagola *tradere* – predati preko ili *traditio* – predaja, izručenje, predanje. Tradicija označava:

- a) *kulturno nasljeđe* i
- b) *prenošenje* kao proces (Kuhnle, 2005).

U zavisnosti od konteksta u kojem se upotrebljava *tradicija* značenje je veoma široko ali u ovom tematskom okviru mi se oslanjamo na značenje riječi tradicija u kontekstu kulturnog nasljeđa kao *legata* za generacijsko nasljeđe u koje spadaju: cjelokupnost naučnih saznanja, umjetnost, običaji, rituali, moralni postulati, religijsko nasljeđe i društveni kontekst jednog naroda ili kulture (Eisenstadt, 1979). Današnji istraživači u okviru sociologije, etnologije, historije, historije prava, kulture, umjetnosti, religije itd., identifikuju različite obrise tradicije i u zavisnosti od konteksta oslanjaju se na njihovu relevantnost.

Značenje riječi tradicija u kontekstu religijske supstancije i duhovnog

identitetskog značenja svakako ima svoju ideološku i društvenu kompleksnost. Međutim, u okviru religijske tradicije na Zapadu, zapadni istraživači su skloni da se bave samo *tradicijom* u okviru kršćanstva i judaizma, zapostavljajući tradiciju islama, budizma ili taoizma. Oni naglašavaju razlike kršćanske tradicije u okviru tradicije katolicizma, tradicije ortodoksnog kršćanstva i tradicije protestantizma koje u svom religijskom habitusu njeguju različite povijesne, političke, teološke, obredoslovne, narativne i egzegetske tradicije. Poznato je da su manje literarno valorizirane tradicije, a koje su itekako prisutne, posebno islamska, te duhovnom i materijalnom tradicijom uticale na cjelokupni tok evropske historije i iza sebe ostavile neizbrisive tragove. Njihova uloga u procesu ujedinjenja Evrope je nepobitna kako u historijskom tako isto i u političkom, pravnom, kulturnom i religijskom okviru.

5.1.1. Theodor Heuss

Od 1945. g., kako je projekat izgradnje EU započeo, ova tri pitanja, Tradicija, Politika i Pravo, istina u nešto blažoj jezičkoj formi, predstavljala su lajtmotiv u njenom ujedinjenju. Predsjednik Njemačke Teodor Hojz (Theodor Heuss 1884-1963) koji je bio prvi predsjednik Zapadne Njemačke 1949-1959. g. nakon Drugog svjetskog rata, objasnio je vrijednosni sistem EU u procesu evropskog ujedinjenja na sljedeći način: “*Postoje tri brežuljka na kojima je Zapad zasnovao svoj iskorak: Golgota, Akropolis u Atini i Kapitol u Rimu. Iz svih ovih Zapad se duhovno uzdiže, i sve tri se trebaju i moraju posmatrati kao Jedno*” (Liedhegener, 2013: 10). Ova tri geografska toponima (Polke, 2013: 90) imaju svoju poznatu historiju objašnjenu kroz politički, filozofski, pravni i teološki diskurs u Evropi. Da ova tvrdnja nije izuzetak i slučajna, i nakon vremena Hladnog rata i svih političkih procesa i turbulencija kroz koje je EU prošla,

³⁴ Autorov prijevod na osnovu originala na njemačkom jeziku: Art. 9 Abs. 2: “Die Freiheit, seine Religion oder Weltanschauung zu bekennen, darf nur

Einschränkungen unterworfen werden, die gesetzlich vorgesehen und in einer demokratischen Gesellschaft notwendig sind für die öffentliche Sicherheit, zum

Schutz der öffentlichen Ordnung, Gesundheit oder Moral oder zum Schutz der Rechte und Freiheiten anderer” (Konvencija, 2004: 6-7).

od pedesetih godina do danas (Bloss, 2008: 222), pokazuju i historijske rasprave o brojnim pokušajima i konceptima u procesu ujedinjenja Evrope u političkom i pravnom formatu od vremena: Pierre Dubois (1306), Maximilien de Béthune Herzog von Sully (1560-1641), Hugo Grotius (1583-1645), Abbé de Saint Pierre (1658-1743), William Penn (1644-1718), Immanuel Kants (1795), Victor Hugo (1849) pa sve do Churchilla i poznatih ugovora nakon Drugog svjetskog rata. U prilog ovoj činjenici je i shvatanje tradicije Evrope o postulatima na kojima ona počiva. U političkoj literaturi na početku 21. stoljeća se i dalje naglašavaju ova tri nasljeđa Evrope. Neki autori ove činjenice označavaju i kao "ekscentrični" ili "ambivalentni" identitet Evrope (Polke, 2013: 90).

5.2. Politika

Politika u Evropi podrazumijeva: moć, državu, vođenje, hijerarhiju, uređenje, slobodu, demokratiju, konsenzus, konflikt itd. Ona preko latinskog izraza *politica* ili *politicus* do grčke riječi Πολιτικά (*politiká*) u Polisu (državi), kao i sinonima *res publica* iz kojeg se izvodi izraz Republika, podrazumijeva institucije, procese, praksu i sadržaj koji obuhvata uspostavu i upravljanje sa razine države (Albert, 2002). Projekat Evropske unije je rezultat programskih inicijativa, integracije i procesa demokratizacije evropskog društva. Njeno političko tradicijsko uporište bazira se na razumijevanju politike u antičkoj Grčkoj. Međutim, Evropa je pitanje politike iskusila i kroz oblike: anarhije, autoritarizma, diktature, totalitarizma fašizma, institucionalizma, kapitalizma, komunizma, komunitarizma, konzervatizma, kontekstualizma, liberalizma, neoliberalizma, marksizma, socijalizma, nacionalsocijalizma, nacionalizma, parlamentarizma, demokratije i socijaldemokratije. Iako u ovom vremenu riječ politika u svom normativnom značenju označava: *pravno uređenje, mir, slobodu i demokratiju*, iskustvo koje je Evropa imala sa politikom je tek kroz projekat EU doživjelo svoju demokratsku emancipaciju.

5.2.2. Michael Weninger

Predsjednik Odbora za saradnju sa vjerskim zajednicama pri Evropskoj komisiji od 2001. do 2007., Michael Weninger, naglašava da se Evropa i dalje oslanja na ova tri principa tj. Tradiciju, Politiku i Pravo, i da svoju duhovnost crpi iz njih. On kaže da se spiritualno-duhovni background Evrope "temelji na tri stuba, koja imaju svoje ime. Oni se zovu: Jerusalem, Atina i Rim. Jerusalem kao sveto mjesto tri ibrahimovske vjere, Atina kao mjesto rođenja demokratije i Rim prema Rimskom pravu koje se još uvijek izučava na pravnim fakultetima univerziteta" (Weninger, 2007: 45). U usporedbi sa Heussom, Weninger ne upotrebljava riječ Golgota već ime Jerusalem. Ime Golgota je teološko označavanje jevrejske i kršćanske teološke i povijesne religijske tradicije u Jerusalemu. Weninger izravno koristi ime Jerusalem i na taj način u duhovno-teološko-identitetsku tradiciju Evrope uvodi ibrahimovske sljedbenike judaizma, kršćanstva i islama. Ovakvo posmatranje duhovnog identiteta Evrope rezultat je i sociološkog valoriziranja religijske prisutnosti u evropskom društvu kroz humanistički pristup (Polke, 2013: 90), a ograničeno na pojedinačne članice EU odslikava i pravno-teološku utemeljenost vjerskih zajednica u članicama EU.

5.3. Pravo

Evropska pravna tradicija se oslanja na Rimsko pravo ili tzv. *pax romana* (Rimski mir) u Rimskom carstvu koja podrazumijeva principe historijskog uspjeha političkog modela države na Tibrisu, koja je predstavljala i jedno od najmoćnijih carstava u novijoj ljudskoj historiji. Njemu se uspio suprotstaviti samo mali broj država, plemena i političkih modela (Salewski, 2005; 87). Glavnu okosnicu ovog pravnog i političkog sistema činilo je građansko pravo ili "*Civis romanus sum*" (Ja sam rimski građanin) koje je činilo ustavnu formulaciju. Na ovu formulaciju su se mogli pozvati svi građani Rimskog carstva pa čak i apostoli (Salewski, 2005; 88). Rimski građanin je ostajao Rimski građanin, prema *Constitutio Antoniana*

iz 212. g., bez obzira gdje on bio ili gdje išao (*ius migrationis*). Iz *Civis romanus sum* se počeo razvijati pojam građanstva kao poveznice sa pravnim statusom u pravnoj državi. Ovaj pojam je upotrebljen još 64. g. p.n.e. kada je u sudskom procesu pogubljen jedan apostol ali je najsnažnije došao do izražaja kod Ciceroa još 71-73. g. p.n.e. Cicero je u sudskom procesu sa Gaius Verrasom, iz kojeg su poznati Cicerovi govori pod nazivom "Govori protiv Verrasa" ili "Zlatni Latiniteti" u kojima je izložio svoje glavne teze i prigovore na pravnu problematiku pod patronatom Verrasa na Siciliji. Cicero je kazao sljedeće:

- Rimljanin ne smije biti ponižavan, iscjeđivan, mučen ili zvjerski kažnjavan
- Osim u slučaju izdaje Rimljanin ne smije biti kažnjen smrtnom kaznom
- Ponižavajuća smrtna kazna nad Rimljaninom se ne smije sprovesti, njemu se mora omogućiti suicid ili smrt mačem. Ni u kojem slučaju on ne smije biti razapet
- Rimljanin ne smije biti prisiljen na rad
- Rimljanin ima pravo na tužbu pred redovnim sudom, mora imati garanciju na sudski proces (a koja je u Antici bila sve osim podrazumijevajuća).

Međutim, Rimsko carstvo nije bilo demokratsko društvo u smislu kako mi živimo demokratiju u ovom vremenu, niti je to htjelo da bude, već je bilo kastno društvo sa jasnim hijerarhijskim i građanskim statusom.

Princip *civis romanus sum* je nakon Francuske revolucije 1789. g. ponovo počeo da dobija na značaju s tim što se tada status *bourgeois* (građanstva, građanin u) mijenjao u status *citoyen* (građanin) kao *zoon politicon*, što slični konceptu društvenog uređenja kod starih Grka.

Primarno pravo EU je preuzelo sve pozitivne vrijednosti ovih spomenutih pravnih tradicija u pitanjima zaštite svojih interesa i interesa evropskog društva. To je rezultat dogovora članica EU koje ove vrijednosti

proklamuju, uz brojne nove, kao civilizacijski standard ovoga vremena. Zato je razvoj demokratskog evropskog društva, sa pravnog aspekta, podložan stalnom preispitivanju i promjenama jer se zasniva na civilizacijskim interesima i zajedničkim ciljevima članica EU, što se odslikava kroz vertikalnu vrijednosnu konfliktnost.

5.3.1. Austrija i Hrvatska

Vertikalna vrijednosna konfliktnost u EU na primjeru Austrije 1993/4. g. i Hrvatske 2013. g., koje su postale članice EU, a koje u svojim pravnim sistemima imaju priznat i islam, pored kršćanstva i judaizma kao državnih religijskih tradicija, prilično je proširila shvatanje duhovno identitetske tradicije Evrope. Prihvatanjem ove, do sada dvije, zemlje-članice, EU je u pravnom sistemu prihvatila historijsko-religijsku pravnu tradiciju tih zemalja. Prihvatanjem zakonskih odredbi kojima se islam priznaje kao sastavni dio pravnog sistema jedne države, iako evropsko Primarno pravo prema principu "važnja i primjenjivosti" (Oppermann, 1999: 181-182) ima prioritet nad nacionalnim pravom (Haverkate, 2002), EU je u ovom slučaju proširila svoje horizonte identitetskog shvatanja u procesu evropskog ujedinjenja. Model religijske participacije u društveno-pravnom poretku prema principu supsidijariteta kao ideološkog i pravnog odvajanja religije od države u zasebni pravni okvir i u ovom slučaju je prenesen na muslimanske institucije, a time je islamu osiguran pravni status u ustavno-pravnom poretku. Međutim, samo u okviru zasebnog pravnog subjekta u civilnom društvu kao status

koji imaju religijske zajednice. Ako bismo posmatrali svaku članicu EU posebno, vidjeli bismo da su ova druga dva principa, "Atina i Rim", sastavni i sadržajni dio državnih pravnih i političkih uređenja svih članica EU kao procesa "demokratske evropeizacije" i da druge opcije, kao npr. nacionalna i "lična apsolutnost" (Polke 2013) u kontekstu političko-državnog uređenja nisu uključene. Austrija i Hrvatska su u sva tri slučaja ispunila normu evropskog društvenog i pravnog konteksta, a pitanje pravnog statusa islama se posmatra samo u tom okviru.

5.3.2. Maroko i Turska

Na primjeru Maroka (1987-1991/2-1997)³⁵ i želje za učlanjenjem u EU pored teritorijalne ograničenosti, na osnovu koje je pristup zvanično onemogućen, otvorilo se i drugo pitanje koje ova tri principa relativizira u njihovoj ortodoksnoj interpretaciji. Ali o tome nije vođena iscrpna diskusija jer je kandidatura odbijena. Na pitanju Turske od 1963. (Amtsblatt, 1964) te 1987. pa sve do 2005. (Rat, 2004) i njenog pregovaračkog procesa za pristup u punopravno članstvo u EU (Krauel, 2010) vertikalni vrijednosni konflikt je još uvijek otvoren u sva tri segmenta: tradicijskom, političkom i pravnom (Rat, 2004).

Primjer Turske kao kandidata za članstvo u EU ima svoje posebnosti i otvara brojna pitanja u ova tri segmenta vertikalnog vrijednosnog konflikta a time i pitanja vjerskih sloboda i pravnog statusa religijskih zajednica. Pitanje religijskih zajednica kao pravnog subjekta unutar nacionalnog pravnog sistema nije od esencijalnog

značaja za procese političke i pravne integracije u EU ali je itekako dio sveukupnog pravnog odnosa prema religijskim vrijednostima, tradiciji, simbolima i običajima.

Zaključak

Sve zemlje-kandidati za članstvo u EU su morale proći kroz ovaj vertikalno vrijednosni konflikt. Razlog tome je da Evropa u procesu ujedinjenja i pristupa u EU podrazumijeva tri važna procesa i to:

1. ekonomsku i političku deregulaciju,
2. tijesnu saradnju između članica EU i
3. prijenos nacionalnih kompetencija na zajedničke organe EU (Brunn, 2004: 18).

Na osnovu ovih činjenica evropsko Primarno pravo je, kako smo spomenuli, još uvijek otvoreno za svaki vid integrativnih elemenata koji su, ili će biti, predmet konsenzusa zemalja-članica EU. Međutim, odnos ili stav jednog kandidata za članstvo u EU u pitanju pravnih integracija i politički diskurs koji ona koristi u procesu učlanjenja nije isti i nakon usaglašavanja, makar on bio i poznat kao ambivalentan, jer potpisivanje Ugovora, osim ako to nije posebno usaglašeno kao izuzetak, proizvodi pravnu posljedicu za koju je nadležan Evropski sud. Iz tog razloga Primarno pravo EU predstavlja trenutni i mogući, ekonomski, politički i pravni dogovor između zemalja-članica EU o zajedničkim "evropskim vrijednostima" u procesu evropskih integracija.

³⁵ Maroko je pokušao nekoliko puta svojim zahtjevom pristupiti EU, ali je pristupnica

odbijena. Saradnja EU sa Marokom dolazi do izražaja u brojnim segmentima međudr-

žavnih sporazuma sa pojedinim članicama EU ali i sa EU kao potpisnicom sporazuma.

Izvori i literatura

Abdelkader, Mohamed Ali (1998), Bericht über den Islam und den europäischen Averroes-Studententag (Izveštaj o islamu i evropskom studijskom danu

o Averroesu). Ausschuss für Kultur, Jugend, Bildung und Medien, 29. April 1998, A4-0167/98, DOC_DE/RR/352/352418, PE 221.802/end.

Adam, Armin (2006), "Res Publica Christiana? Die Bedeutung des Christentums für die Idee "Europa", U: Politik und Religion in der europäischen

- Union. Zwischen nationalen Traditionen und Europäisierung, Urednici: Hartmut Behr i Mathias Hildebrandt, Wiesbaden. 23-32.
- Albert, Mathias, Zur Politik der Weltgesellschaft. Izdavač: Verlag Velbrück Wissenschaft, Weilerswist 2002.
- Amtsblatt der Europäischen Union (1964) (Službeni list Evropske unije) (ABI). Nr. 217 od 29.12.1964 g., Assoziationsabkommen EWG-Türkei 1963. Abkommen zur Gründung einer Assoziation zwischen der Europäischen Wirtschaftsgemeinschaft und der Türkei, 64/733/EWG.
- Bair, Johann (2002), Das Islamgesetz. An den Schnittstellen zwischen österreichischer Rechtsgeschichte und österreichischem Staatsrecht, Österreich-Horn.
- Baščelić, Muhamed (2014), "Primarno pravo u Evropskoj uniji i uloga vjerskih zajednica." Novi Muallim br. 56. Časopis za odgoj i obrazovanje, Sarajevo, 63-68.
- Bates, Ed (2011), The Evolution of the European Convention on Human Rights. From its Inception to the Creation of a Permanent Court of Human Rights. Oxford University Press, Oxford.
- Belafi, Matthias (2013), "In Anerkennung ihrer Identität und ihres besonderen Beitrags" – Der Dialog der EU mit Kirchen und Religionsgemeinschaften als Grundlage und Kernstück europäischer Religionspolitik", Ur: Ines-Jacqueline Werkner/Antonius Liedhegener Europäische Religionspolitik. Religioöse Identitätsbezüge, rechtliche Regelungen und politische Ausgestaltung, Wiesbaden: Springer Fachmedien, 154-173.
- Bloss, Lasia (2008), Cuius religio – EU ius regio? Komparative Betrachtung europäischer staatskirchenrechtlicher Systeme, status quo und Perspektiven eines europäischen Religionsverfassungsrechts, Tübingen: Mohr Siebeck. 219-284.
- Brague, Rémi (2008), Was hat Europa mit dem Christentum zu tun? U: Europa: Ein christliches Projekt? Beiträge zum Verhältnis von Religion und europäischer Identität, Urednici: Urs Allematt, Mariano Delgado, Guido Vergaewen, Izdavač: Verlag W. Kohlhammer Stuttgart. 25-34.
- Brunn, Gerhard (2004), Die Europäische Einigung von 1945 bis heute. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 17-22.
- Böllmann, Friederike (2010), Organisation und Legitimation der Interessen von Religionsgemeinschaften in der europäischen politischen Öffentlichkeit. Eine quantitativ-qualitative Analyse von Europäisierung als Lernprozess in Religionsorganisationen, Würzburg, Ergon Verlag. 16-30.
- Di Fabio, Udo, Die Kultur der Freiheit. Izdavačka kuća C.H. Beck, 2005 München.
- Donig, Simon (2005), Europäische Identität- Eine Identität für Europa? U: Europäische Identität- Eine Identität für Europa? Izdavači: SimonDonig/Tobias Meyer/Christiane Winkler, Izdavačka kuća Nomos, Prvo izdanje, Baden Baden. S. 11-23.
- Eisenstadt, Shmuel N., Tradition, Wandel und Modernität. Wissenschaftliche Sonderausgabe Suhrkamp, Izdavač: Suhrkamp Verlag KG, 2002.
- Haverkate, Görg, Materiale und formale Hierarchien im Recht. Anmerkungen zum Vorrang des Gemeinschaftsrechts vor dem mitgliedstaatlichen Recht, U: Tradition und Weltoffenheit des Rechts. Festschrift für Helmut Steinberger. Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. Beiträge zum ausländischen Recht und Völkerrecht 152, Izdavači: Hans-Joachim Cremer/Thomas Giegerich/Dagmar Richter/Andreas Zimmermann, S. 1175-1191.
- Ibn Rushd, Bidāyat al-Mujtahid wa Nihāyat al-Muqtaṣid. The Distinguished Jurist's Primer, Translated by Professor Imran Ahsan Khan Nyazee, Reviewed by Professor Mohammad Abdul Rauf. Volume I, II.
- Jarass, Hans D. (2013), Charta der Grundrechte der Europäischen Union. Unter Einbeziehung der vom EuGH entwickelten Grundrechte und der Grundrechtsregelungen der Verträge. Kommentar. Izdavačka kuća C. H. Beck, 1. Izdanje, München.
- Joas, Hans (2005), Die kulturellen Werte Europas. Eine Einleitung, U: Die kulturellen Werte Europas. Izdavači: Hans Joas i Klaus Wiegandt, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 11-39.
- Jochen A. Frowein/Wolfgang Peukert (2009), Europäische Menschenrechtskonvention. 3. Izdanje. Kehl.
- Kocka, Jürgen (2005), Verflechtung und Differenz. Zum Problem der Grenzen Europas, U: Europäische Identität- Eine Identität für Europa? Izdavači: SimonDonig/Tobias Meyer/Christiane Winkler, Izdavačka kuća Nomos, Prvo izdanje, Baden Baden. S. 52-58.
- Kohr, Jörg (2006), "Europäische Integration – 'europäische Judentum'?", U: Politik und Religion in der europäischen Union. Zwischen nationalen Traditionen und Europäisierung, Urednici: Hartmut Behr i Mathias Hildebrandt, Wiesbaden. 111-134.
- Konvention zum Schutze der Menschenrechte und Grundfreiheiten (Konvention o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda), Pripojeno sa Art. 17. Prot. br. 14. od 13. maja 2004, odobreno 16. decembra 2005 od Saveznog državnog suda u Njemačkoj a na snazi od 01. juna 2010. (AS 2009 3067 3065, 2010 1241; BBl 2005 2119).
- Kuhnle, Till R., Tradition und Innovation. U : Karlheinz Barck i drugi izdavači: Čstetische Grundbegriffe, Historische Wörterbuch VI. Metzler, Stuttgart-Weimar 2005.
- Krauel, Torsten (2010), Darum gehört die Türkei in die EU-oder nicht? Die Welt 30.03.2010, Vidi: <http://www.welt.de/politik/ausland/article6977592/Darum-gehört-die-Tuerkei-in-die-EU-oder-nicht.html>, posljednji put pregledano 26.03.2014.
- Liedhegener, Antonius (2013), "Mehr als Binnenmarkt und Laizismus? Die neue Religionspolitik der Europäischen Union." Ur: Ines-Jacqueline Werkner/Antonius Liedhegener, Europäische Religionspolitik. Religioöse Identitätsbezüge, rechtliche Regelungen und politische Ausgestaltung, Wiesbaden: Springer Fachmedien. 223-238.
- Losansky, Sylvia (2010), Öffentliche Kirche für Europa. Eine Studie zum Beitrag der christlichen Kirchen zum gesellschaftlichen Zusammenhalt in Europa, Leipzig.
- Luibl, Hans Jürgen (2006), "Europa und die "Evangelischen: eine theologische Spurensuche", U: Politik und Religion in der europäischen Union. Zwischen nationalen Traditionen und Europäisierung, Urednici: Hartmut Behr i Mathias Hildebrandt, Wiesbaden. 33-54.
- Luibl, Hans Jürgen (2005), A- 3024. Auf der Suche nach Europas Seele (U potrazi za dušom Evrope). U: Hermeneutische Blätter, 2005, ½, 197-205, S. 198.
- Merkel, Angela (2007), Europas Seele ist die Toleranz. Rede von Bundeskanzlerin Angela Merkel im Europäischen Parlament am 17. Januar 2007 in Straßburg zum Arbeitsprogramm der deutschen Ratspräsidentschaft in der Europäischen Union, hg. vom Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Berlin.

- Meyer, Jürgen (2011) (Izdavač): Charta der Grundrechte der Europäischen Union. Kommentar. Nomos izdavačka kuća, 3. Izdanje, Baden-Baden.
- Möllers, Thomas. M. J. (1999), Die Rolle des Rechts im Rahmen der europäischen Integration: zur Notwendigkeit einer europäischen Gesetzgebungs- und Methodenlehre, Tübingen, Mohr Siebeck.
- Norbert Bernsdorff/Martin Borowsky (2002), Die Charta der Grundrechte der Europäischen Union. Handreichungen und Sitzungsprotokolle. Nomos izdavačka kuća, 1. Izdanje., Baden-Baden.
- Oppermann, Thomas (1999), Europarecht. Ein Studienbuch, 2. Auflage, München, 181-182.
- Opwis, Felicitas Meta Maria (2010), Maslaha and the Purpose of the Law. Islamic Discourse on Legal Change from the 4th/10th to 8th/14th Century, (Studies in Islamic Law and Society), Brill Academic Pub, Leiden.
- Polke, Christian (2013), "Religiöser Europäismus- Die Zukunft einer Idee." Ur: Ines-Jacqueline Werkner/Antonius Liedhegener Europäische Religionspolitik. Religiöse Identitätsbezüge, rechtliche Regelungen und politische Ausgestaltung, Wiesbaden: Springer Fachmedien, 83-98.
- Rat der EU, (Savjet EU), Übermittlungsvermerk, Tagung des Europäischen Rates (Brüssel, 16./17. Dezember 2004) Schlussfolgerungen des Vorsitzes, Sachstand REV 1 CONCL 4, Nr. 16238/1/04.
- Reichsgesetzblatt 159, Gesetz (Islamgesetz) von 15. Juli 1912, S. 875-876.
- Salewski, Michael (2005), Politische Ordnungsform für Europa. U: Europäische Identität- Eine Identität für Europa? Izdavači: SimonDonig/Tobias Meyer/Christiane Winkler, Izdavačka kuća Nomos, Prvo izdanje, Baden Baden. S. 85-99.
- Vertrag von Lissabon (Lisabonski ugovor) (2008). Konsolidierte Fassung von Vertrag über die Europäischen Union, Vertrag über die Arbeitsweise der Europäischen Union, Charta der Grundrechte der Europäischen Union, Protokolle, Erklärung, Deutsches Recht, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Weninger, Michael H. (2007), Europa ohne Gott?. Die Europäischen Union und der Dialog mit Religionen, Kirchen und Weltanschauungsgemeinschaften, Baden Baden: Nomos.
- Wieshuber, Horst (2009), Die Leitidee der Subsidiarität im europäischen Einigungswerk. Eine Untersuchung aus sozialetische Perspektive, Kultur und Religion in Europa 7, Izdavač: Institut M. – Dominique Chenu- Espaces Berlin, Lit Verlag Dr. W. Hopf Berlin.
- Wildhaber, Luzius (2011), Der Europäische Gerichtshof für Menschenrechte – überlastet, überlastend oder gerade richtig? Österreichisches Institut für Menschenrechte, Salzburg.
- Wirmer, David (2008), Averroes, Über den Intellekt. Auszüge aus seinen drei Kommentaren zu Aristoteles De anima, Arabisch, Lateinisch, Deutsch, herausgegeben, übersetzt, eingeleitet und mit Anmerkung versehen von Wirmer David, Freiburg im Breisgau 2008.

الموجز

الدين في القانون الأساسي للاتحاد الأوروبي (٢)
عملية نشأة الصيغ القانونية في عقود الاتحاد الأوروبي
فيما يتعلق بقضية الدين والحريات الدينية

محمد باشتشيليتش

إن القانون الأساسي للاتحاد الأوروبي في عملية نشأته يضم كل العناصر الإيجابية للجوانب الإنسانية والدينية في المجتمع، ويستند في إجراءاته إلى عقود الانضمام إلى الاتحاد الأوروبي ونظم القيم التي حددها ذلك القانون. وفي المسألة الداخلية المتعلقة بالمعايير الخلقية والحقوقية والهوية الدينية، حدد الاتحاد الأوروبي بمعاهدة لشبونة رسمياً مسألة النزاعات القيمية الأفقية والعمودية بشأن الدين والحريات الدينية. وتعني هذه النزاعات القيمية في جوهرها درجة كبيرة من الاندماج حول القيم المشتركة على أساس أسماء القدس وأثينا وروما. وقد وضع الاتحاد الأوروبي بعقد لشبونة الحلول للعديد من مسائل القانون الأساسي للاتحاد والتي يؤسس عليها بقاء واستمراره بصفته "منظمة فوق وطنية"، ولكنه لم يحدد بالكامل مسألة هويته الروحية والدينية من الجانب القانوني الرسمي. وفي ظل تنوع البيئة الاجتماعية والهويات الدينية في أوروبا، فإن تعيين كيان ديني واحد ليكون حاملاً لهوية الاتحاد الأوروبي الروحية، سيكون مخالفاً للمبادئ الحقوقية الأساسية والخيارات الإنسانية القائمة حالياً. ولكن، إذا شمل ذلك التعريف القانوني المحدد للهوية التاريخية والروحية جميع الجوانب الروحية للمجتمع الأوروبي كلاً منها على حدة، عندها يكتسب القانون الأساسي في الاتحاد الأوروبي قيمة جديدة.

الكلمات الرئيسية: القانون الأساسي، الدين، الحريات الدينية، الاتحاد الأوروبي، معاهدة لشبونة.

Summary

RELIGION IN THE PRIMARY LAW OF THE EUROPEAN UNION (II)

The process of creation of legislative formulations in the association agreements of the European Union concerning religion and religious freedom

Muhamed Baščelić

The primary law of the EU in the process of creation integrates all the positive elements of humanistic and religious aspects of the society forming the procedure based upon Association Agreements and the system of values defined therein. Internally, within moral-legal norms and religious identity in EU the Treaty of Lisbon officially define both, horizontal and vertical values and conflicts arising thereof in issues of religion and religious freedom. These conflicts of values in essence imply a large degree of integration based on common values evolving from toponimos of Jerusalem, Athens and Rome. The Treaty of Lisbon solved many issues of Primary law upon which EU bases its existence as a "supranational organization", but the issue of its spiritual and religious identity is not yet fully defined in formal legislation of EU. To name a single spiritual subject as a bearer of spiritual identity of EU would be inconsistent with presently proclaimed primary legal principles, humanistic commitment and diversity of social environments and religious identities. However if this legislative definition of historical and spiritual identity would incorporate all the spiritual aspects of European society individually, then the Primary law of EU would gain entirely new value.

Key words: Primary law, religion, religious freedom, EU, The Treaty of Lisbon